

Historia i *terroir* cysterskiej winnicy w Jędrzejowie

*„Wino jest najpotężniejsze spośród napojów, najsmaczniejsze spośród lekarstw
i najprzyjemniejsze spośród potraw”*

Plutarch (ok. 50 - 120r. n.e.)

Wino nierozzerwalnie związane było i jest z polską historią, kulturą, obyczajami i upodobaniem. „Winorośl i wino, które dzięki niej powstaje były uważane za dary Boga. Na całe wieki zostały związane z pokojem i spokojem a zniszczenie winnicy lub nieurodzajność krzewów uważano za omen śmierci i dewastacji”.^[1] Przez pewien czas wypierane było przez inne trunki, ale teraz można śmiało powiedzieć - powraca na polskie stoły. W Polsce powstaje wiele nowych winnic, nie tylko w dawnych regionach winiarskich jak okolice Zielonej Góry, Dolnego Śląska, Podkarpacia, Poznania, Sandomierza, ale także w Małopolsce, Świętokrzyskim czy na północy kraju. W polskich winnicach powstają wspaniałe wina, czego dowodem są liczne nagrody dla producentów oraz duże zainteresowanie polskim winem.

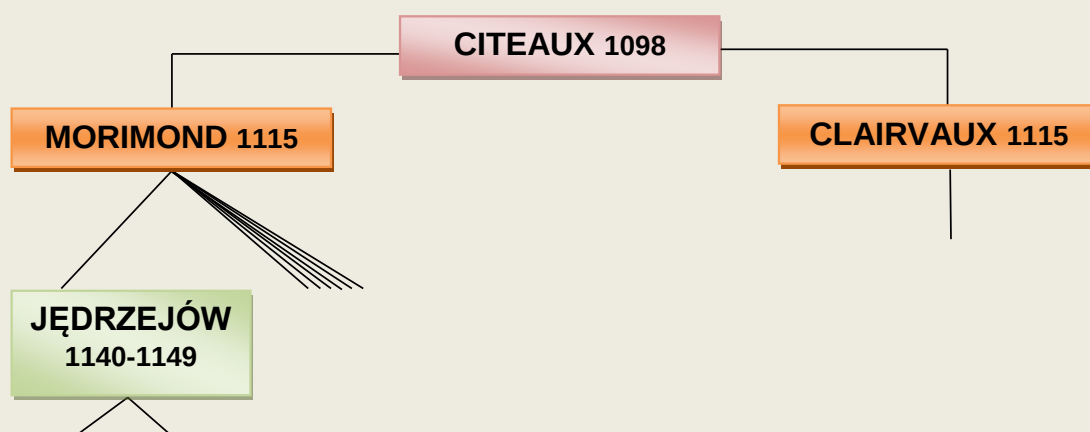
Historia polskiego winiarstwa sięga czasów średniowiecza i związana jest z przyjęciem przez Polskę chrześcijaństwa. Kościołowi wino potrzebne było do celów liturgicznych. Początkowo spożywano go z obowiązku, nie dla przyjemności i sprowadzano z Europy. Jednak w tamtych czasach było to dość kłopotliwe z wielu względów np. długi czas transportu, wino było drogie i czasem ulegało popsuciu^[2]. Zaczęto więc zakładać winnice w Polsce. **Prekursorami polskiego winiarstwa są benedyktyni i cystersi.**

Mottem ich życia była praca i modlitwa (z łac. *ora et labora* - módl się i pracuj), które powinny się wzajemnie przenikać. Zakonnicy zajmowali się głównie pracą na roli, hodowali bydło, zakładali młyny, winnice, stawy rybne zajmowali się zielarstwem^[3]. Zakładali również sady, jako pierwsi zaczęli sprowadzać do Polski szlachetne odmiany drzew owocowych. Drzewa owocowe cieszyły się w średniowieczu dużą popularnością, były przedmiotem ochrony. Ich niszczenie było karane wysoką grzywną, a zniszczenie sadów podczas wojen uznawano za bardzo poważną stratę. Wiemy, że mnisi wymieniali między sobą nasiona i sadzonki roślin. Szara reneta ceniony do dziś gatunek jabłek, to odkrycie cystersów z Morimundu, skąd zawędrowało do licznych filii tego opactwa a potem podbiło świat...^[4]

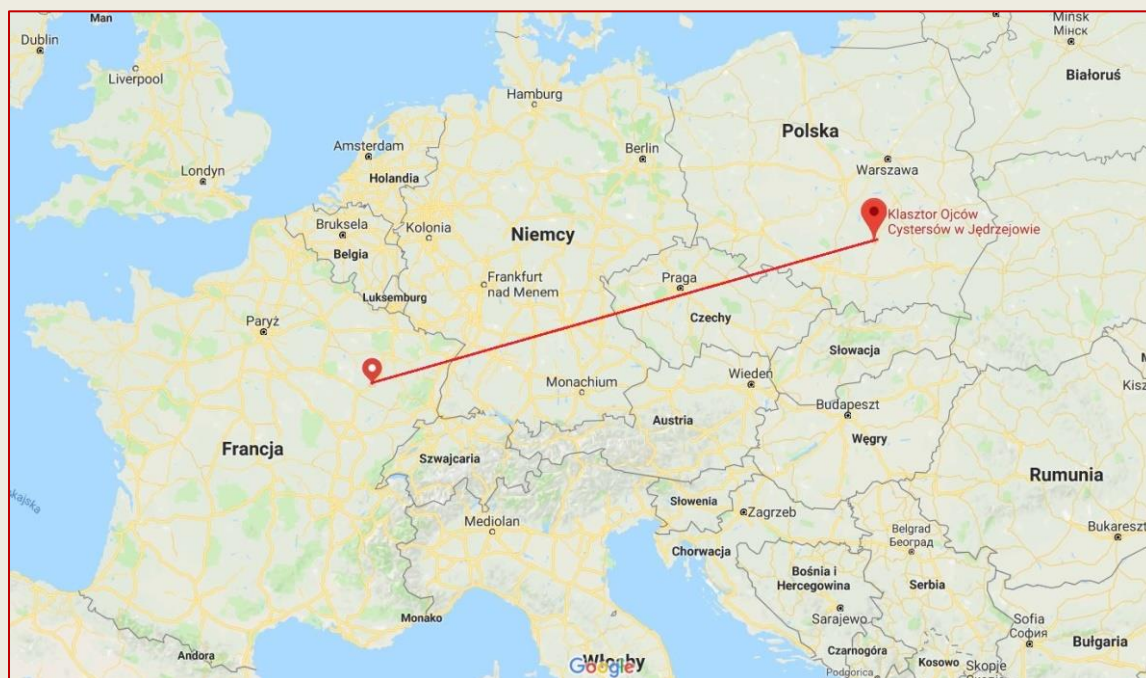
Źródło: <http://naszepierwszewino.pl/tag/historia-wina/>

W klasztorach doskonalono sztukę fermentacji i to właśnie zakonnikom zawdzięczamy wytwarzanie białych win z czerwonych winogron. Cierpliwie selekcjonowano szczepy winorośli, obserwując wpływ nasłonecznienia, klimatu i gleby na jakość wina^[5]. Pierwsze ślady dotyczące pracy w winnicy w Polsce pochodzą z XII w. i zostały utrwalone na drzwiach Katedry Gnieźnieńskiej. W XII w. winorośl sadzono w wielu miejscach, czego dowodzą nazwy np. Winiary, Winnica, Winogrody czy Winne Góry^[6]. Znane są wzmianki o winnicach w okolicach Krakowa, źródła archeologiczne potwierdzają występowanie winorośli na Wzgórzu Wawelskim, na przełomie IX i X w. Wiemy też, że w 1203r. we wsi Marcinowo był winiarz, który pracował na rzecz przyklasztornej winnicy cysterek w Trzebnicy^[7]. W czasach średniowiecza na ziemi jędrzejowskiej także była winnica. Założyli ją cystersi, którzy w XII w. przybyli tutaj z francuskiego opactwa Morimond w Burgundii.

Źródło: Powiązania filiacyjne polskich opactw cysterskich – Cystersi w Polsce pod redakcją ks. D. Olszewskiego, 1990

Należy w tym miejscu zaznaczyć, że Burgundia była i jest regionem o wielkich tradycjach winiarskich. Do klasztoru Cîteaux, z którego wywodzi się opactwo Morimond a następnie opactwo Jędrzejów, do czasu rewolucji francuskiej należała posiadłość i winnica Château du Clos de Vougeot, która do dnia dzisiejszego jest wizerunkiem burgundzkich win (klasy „grand cru” i „premier cru” mówią same za siebie), lecz zarządzana już przez winiarskie bractwo Confrerie des Chevaliers du Tastevin.

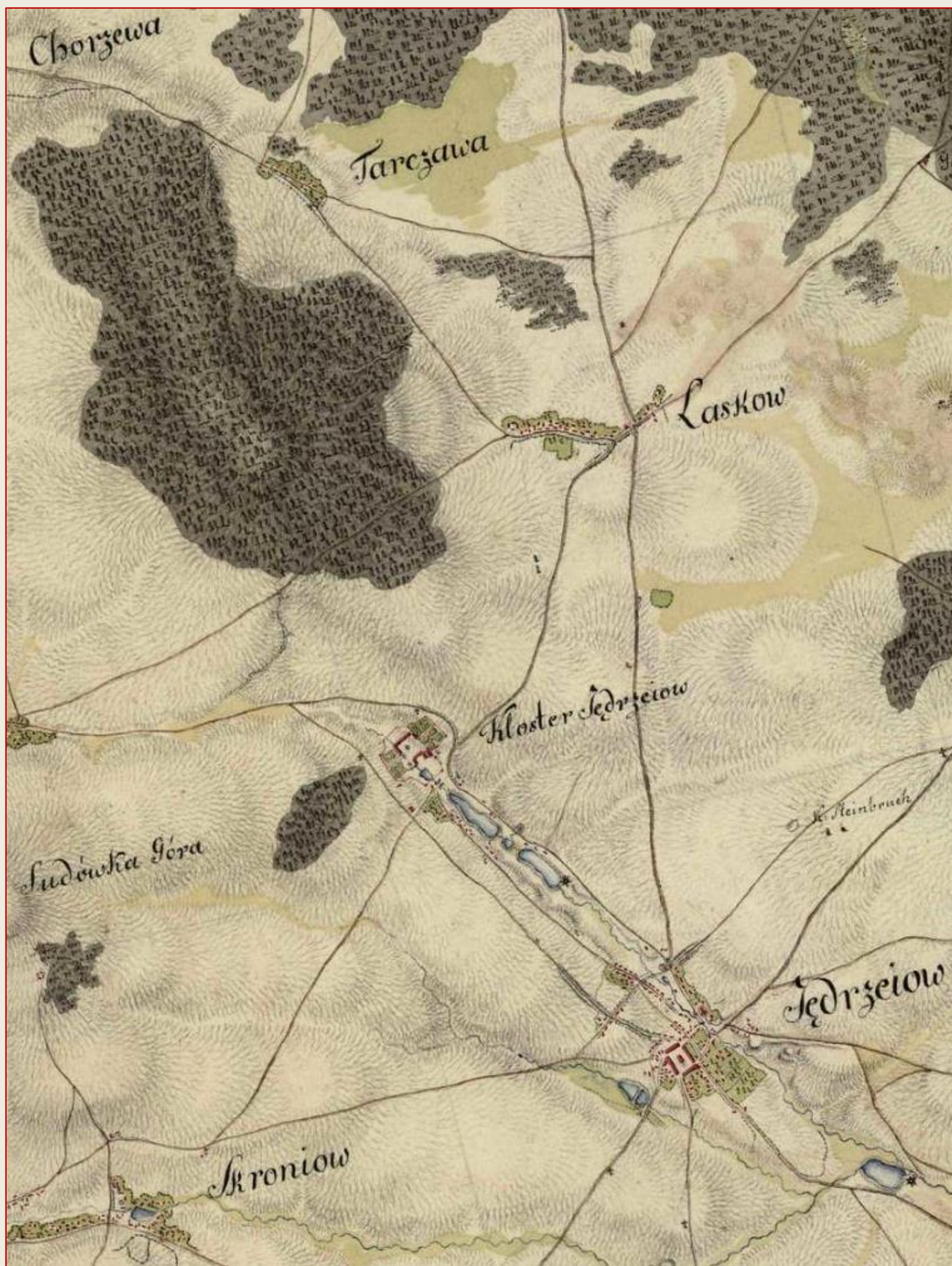

Źródło: Google Maps

O winie na naszym rodzimym terenie wspomina również Mikołaj Rej z Nagłowic (XVI w.) w „Żywocie człowieka poczciwego” co świadczy, że wino w tym czasie było wytwarzane i spożywane^[8].

Jan Długosz, w wybitnym dziele „Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego”, pisze o „uposażeniu” klasztoru cystersów w Jędrzejowie w liczne wsie. Czytamy tam min. że w latach **1470-1480 w Laskowie** „...łany kmiecie zamienione zostają na folwarczne, gdyż klasztor prowadzi wielką hodowlę bydła na potrzeby własne i **założył winnicę**”...^[9] To zdanie z kroniki dało początek głębszym rozważaniom nad losami tej winnicy. W poniższych przemyśleniach przedstawione zostaną niektóre okoliczności i czynniki klimatyczno-środowiskowe (terroir - zespół czynników, niezależnych od człowieka, związanych ściśle z danym terenem i kształtujących warunki uprawy winorośli, inaczej mówiąc środowisko, w którym rośnie i dojrzewa winorośl)^[10], jakie sprawiły, że ta winnica powstała i funkcjonowała w tamtych czasach. Spostrzeżenia przedstawiamy w kontekście dzisiejszej wiedzy ekologicznej oraz doświadczenia zdobytego podczas prowadzenia własnej winnicy na terenie powiatu jędrzejowskiego.

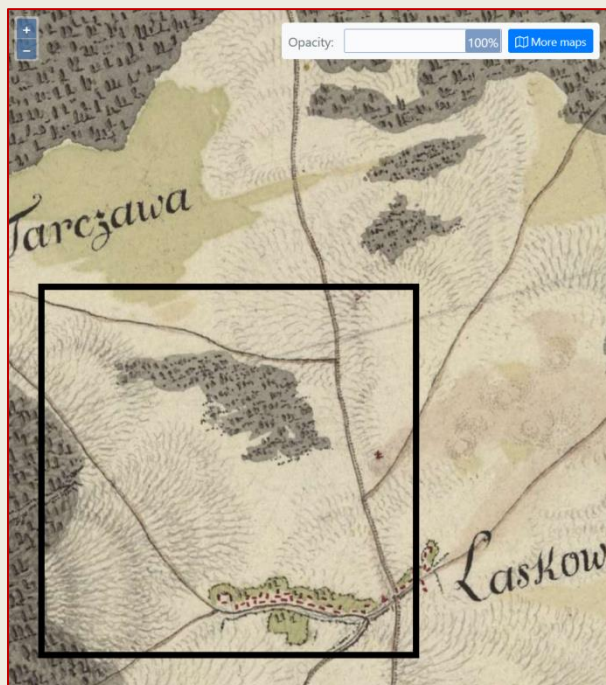
W związku z bardzo szczątkowymi wiadomościami na temat niniejszej winnicy cysterskiej spróbujemy zlokalizować ją w którym miejscu powstała i wyjaśnić, dlaczego właśnie tam. Musimy przyjąć jako rzecz pewną, że las (gaj) w Laskowie w XV w. istniał w miejscu gdzie obecnie się znajduje. Potwierdza to mapa tych okolic z XVIII wieku.

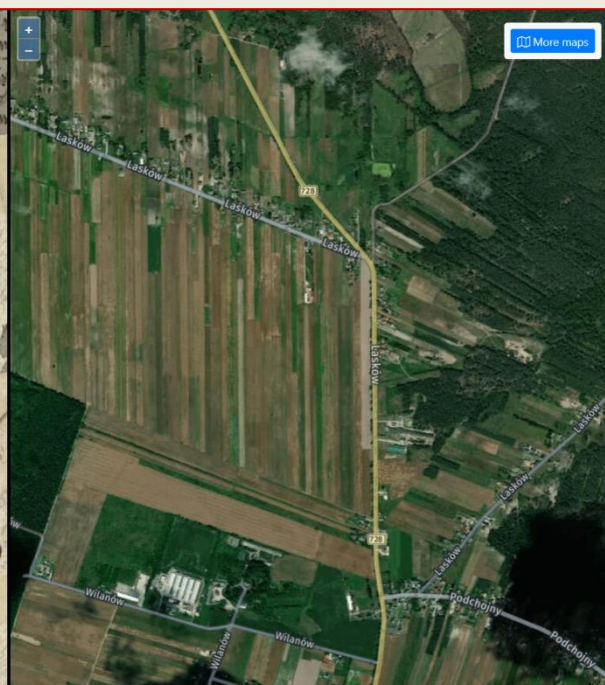
Źródło: Mapa A. Mayera von Heldensfelda
„Europa w XVIII wieku”

Seweryn Borkiewicz w monografii powiatu Jędrzejowskiego z 1937r. tak opisuje omawiany teren: „Ten skrawek ziemi w czasach zamierzchłej przeszłości pokryty był lasami, wśród których gdzie - niegdzie spotkać można było dość rzadkie osiedla ludzkie,

rozmieszczone, jak gdyby wyspy wśród borów, wykarczowanych i przygotowanych do uprawy. O tym świadczą nie tylko dawne kroniki, ale i nazwy wsi: Laskowy, Brzezie, Brzeście, Dębiany, Lipno, Olszówka, Jawór, Lasochów i inne”...^[11] Taką wyspą było pole pomiędzy dwiema wsiami Laskowem a Tarszawą gdzie była usytuowana winnica. W innym miejscu czytamy „...na pograniczu Laskowa i Tarszawy miało się natomiast znajdować pole Ocieszki oraz porośnięte cierniami miejsce zwane **Winną Górą**”...^[12] Nazwa **Winną Górą** jednoznacznie świadczy o tym, że obszar był porośnięty winoroślą.

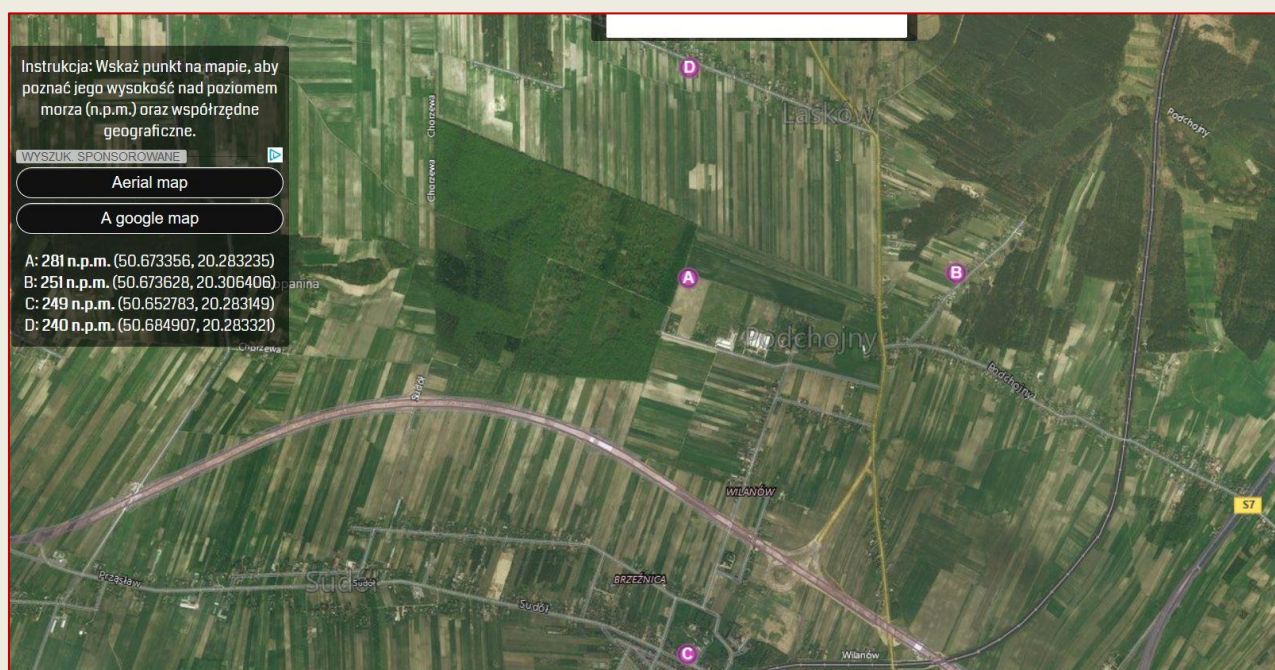

Źródło: Mapa A. Mayera von Heldensfelda
„Europa w XVIII wieku”

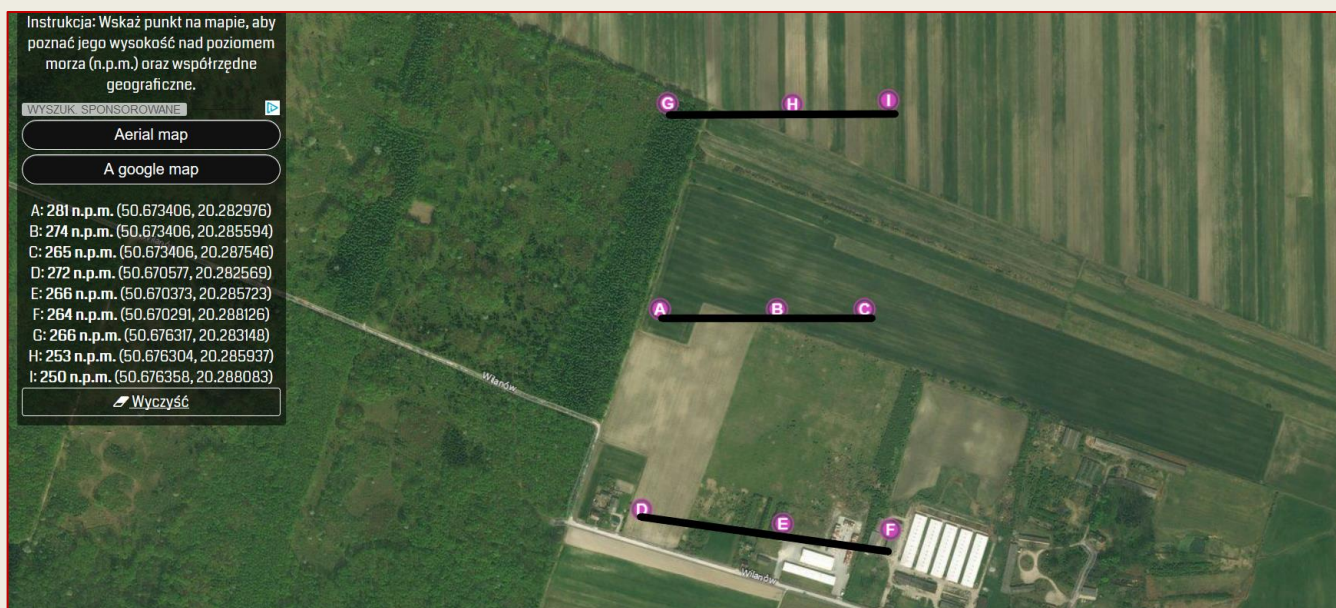
Źródło: Google Maps

Aby zlokalizować i porównać dzisiaj ten teren przedstawiamy powyżej mapę współczesną i mapę z XVIII w. Wstępnie wyznaczyliśmy obszar o dość dużej powierzchni, dlatego należy bardziej dokładnie określić położenie winnicy.

Źródło: <https://www.wysokosciomierz.pl/>

Punkt A, w obrębie którego prawdopodobnie znajdowała się winnica cysterska, to jeden z najwyższych położonych terenów w okolicy Jędrzejowa (najwyższy punkt jest usadowiony w bezpośrednim sąsiedztwie winnicy - wzgórze Gaj 301 m n.p.m.)

Źródło: <https://www.wysokosciomierz.pl/>

Linia ABC to grzbiet „Winnej Góry” – ze średnią wysokością 273,3 m n.p.m.

Linia DEF wyznacza granicę południowego zbocza „Winnej Góry” ze średnią wysokością 267,3 m n.p.m.

Linia GHI wyznacza granicę północnego zbocza „Winnej Góry” ze średnią wysokością 256,3 m n.p.m.

Część tego obszaru to niewielki stok południowy o dobrym nasłonecznieniu. Takie usytuowanie dla winnicy jest najlepsze, wiedzą to winiarze i wiedzieli zapewne zakonnicy posiadający dużą wiedzę rolną - więc ten obszar zaznaczony na mapce jest prawdopodobnie miejscem omawianej winnicy. Klimat ma bardzo duży wpływ na winorośl a więc także na wino.

Nasłonecznienie, temperatura, opady oraz wilgotność decydują o zawartości cukru i aromatu w winogronach. Także położenie winnicy, oraz jakość gleby są ważnymi czynnikami w dojrzewaniu owoców. Winorośl nie potrzebuje bogatej i żyznej ziemi, bardzo dobrze czują się na glebach ubogich jak piach, margle, otoczaki czy kreda. Współcześnie analizowany teren został zakwalifikowany w przeważającej większości do klasy bonitacyjnej – IVA (gleby orne średniej jakości lepsze), niewielką część stanowią gleby zakwalifikowane do klasy IIIA i IVB. Występuje tam ziemia lekka piaszczysta i kamienista, z dużą ilością opoki, bardzo pożądaną przez winorośl.

Oczywiście w opisywanym czasie winnice wyglądały zupełnie inaczej niż współcześnie. Winorośl rosła jako pojedyncze krzewy, luźno „porozrzucane” na wzgórzu.

Dzisiaj winorośl sadzona jest w idealnie równych rzędach, w jednakowej odległości od siebie (w zależności od formy prowadzenia najczęściej odległość między rzędami to 2 m a między sadzonkami 1 m). Są to tzw. uprawy szpalerowe, na rusztowaniach drewnianych lub metalowych, które rozpowszechnione zostały dopiero w XX w.

Fot: Współczesna uprawa szpalerowa na rusztowaniach – winnica w Mierzawie

W omawianym czasie mieliśmy do czynienia tzw. optimum średniowiecznym czyli okresem najwyższych temperatur, które były idealne dla uprawy winorośli. Okres ten trwał do około 1570r. Potem nastąpiło ochłodzenie klimatu i pojawiła się „Mała Epoka Lodowcowa”, która trwała od 1570 do 1900r. Cysterska winnica powstała sto lat przed ochłodzeniem, więc miała jeszcze przez długi okres sprzyjające warunki do owocowania.

Średni czas istnienia winnicy w Polsce to około 30 - 40 lat. Jeśli powstała np. w 1470r. i była uprawiana przez 40 lat, to istniała do około 1510r., oczywiście pod warunkiem, że nie została odnowiona na kolejne lata. Mogły mieć miejsce nowe nasadzenia i kontynuowano jej uprawę – tego jednak nie wiemy. Pod koniec XVI w. nastąpiło zmniejszenie zainteresowania zakładaniem nowych winnic, czego powodem był sprowadzanie wina z innych krajów Europy gdzie uprawa winorośli była łatwiejsza, a klimat łagodniejszy. W XVII w, ochłodzenie klimatu i liczne wojny spowodowały, że kraj stał się ubogi i nikt nie myślał w tym czasie o zachowaniu tradycji winiarskich.^[13]

Smak wina zależy w bardzo dużym stopniu od szczepu z jakiego zostało wytworzone. Można zadać pytanie: jakiego szczepu użyto i skąd wzięły się sadzonki winorośli w tej cysterskiej winnicy? Opierając się na źródłach, sadzonki w klasztornych winnicach na terenie Polski pochodziły najprawdopodobniej z Moraw. W czasach średniowiecznych na terenie Moraw doszło do wyraźnego ożywienia winiarstwa i **znaczących uregulowań prawnych** za sprawą Karola IV Luksemburskiego (XIV w.). Cesarz Karol IV Luksemburski (1316 – 1387) – miłośnik win i wielki orędownik zakładania nowych winnic. To on nadał pierwotny kształt czeskiemu winiarstwu, to na jego polecenie okolice Pragi obsadzono

sadzonkami burgundzkich odmian winorośli... Warto tu zaznaczyć że z okolic Pragi uprawy zawędrowały na Morawy.^[14]

Inna hipoteza mówi, że winorośl mogła pochodzić z Burgundii przywieziona do Jędrzejowa przez cystersów z Opactwa Morimond np. w postaci sztobrów (sadzonek przeznaczonych do uкорzenia), lub z zaprzyjaźnionego klasztoru, gdzie uprawiano już winorośl.

Niezależnie od tego czy winorośl pochodziła z Moraw, czy też została przywieziona bezpośrednio z Burgundii, postaramy się dowieść, że prawdopodobnie był to szczep **Pinot Noir** lub jego bliscy „kuzyni”. Liczba klonów Pinot Noir jest ogromna, Antony Hanson w swojej pracy o Burgundii wyróżnia ponad 1000 różnych typów i klonów; przy tym szczep posiada przebogata historię, zaś nazwę „Pinot vermeil” odnotowujemy już w księgach z 1375 roku. ^[15]

W Burgundii, podobnie jak i na Morawach, również doszło do **uregulowania prawnego** dotyczącego istniejących winnic i nowych nasadzeń winorośli. W 1395r. władca Burgundii Filip Śmiały wydał edykt nakazujący usunięcie z burgundzkich winnic gorszych szczepów i obsadzenie ich szczepem Pinot Noir. Jak pokazały następne lata była to dobra i szczęśliwa decyzja. Jest to szczep trudny w uprawie i wymaga dużej wiedzy. Lubi klimat chłodniejszy, gleby gliniaste, wapienne z dużą ilością otoczków, nie znosi suszy, jednak wino powstaje z niego doskonale.^[16] Niezależnie od tego czy winorośl do jędrzejowskiej winnicy „przywędrowała” z Moraw czy z Burgundii - była to z pewnością winorośl właściwa *Vitis vinifera* L. czyli winorośl winna i jest wielce prawdopodobne, że mógł być to właśnie Pinot.

Podsumowując, czas funkcjonowania cysterskiej winnicy i sprzyjający uprawie winorośli w tym okresie klimat, nachylenie zbocza i jego południowa ekspozycja, wysokość usytuowania oraz jakość gleby przemawiają za tym, że wybór siedliska winnicy nie był przypadkowy, lecz poparty gruntowną wiedzą, która przywędrowała do Jędrzejowa wraz z cystersami z Morimond.

Małgorzata i Radosław Binkiewicz

Przypisy

1. M. Milecka, Ogrody cystersów s.168 Lublin 2009.
2. <http://enoturystyka.org.pl/rejony/europa/polska/historia-polskiego-winiarstwa/>
3. <http://jedrzejow.cystersi.pl/>
4. M. Milecka, Średniowieczne dziedzictwo sztuki ogrodowej klasztorów europejskich, 2012 Lublin
5. S. Chrzczonowicz, Leksykon win, s. 10
6. https://pl.wikipedia.org/wiki/Historia_wina
7. <http://portalenoturystyczny.pl/polskie-winiarstwo/>
8. Mikołaj Rej, Żywot człowieka poczciwego
9. www.slownik.ihpan.edu.pl/
10. S. Chrzczonowicz, Leksykon win, s.12
11. S. Borkiewicz, Z. Linowski, Monografia historyczna i gospodarcza powiatu jędrzejowskiego, Kielce 1937, s. 9
12. K. Ślusarek, Jędrzejów w latach 1795-1918. Portret miasta i jego mieszkańców, s. 39
13. R. Myśliwiec, Uprawa winorośli, Kraków,s.9
14. <http://www.vinisfera.pl/wina,497,149,0,0,F,news.html>
15. http://www.wineonline.pl/menu,27,pinot_noir
16. S. Chrzczonowicz, Leksykon win, s. 22